

Tera FABIÁNOVÁ

JAK JSEM CHODILA DO ŠKOLY
SAR ME PHIRAVAS ANDRE ŠKOLA

KHER
ilustrace M3AX

slepice

hruška

měsíc

kostel

hřeben

dům

učitelka

okno

pec

nohy

sluníčko

kalhoty

lavice

pes

šaty

romský kluk

Bůh

talíř

kráva

peníze

hrnec

kůň

lístky

chleba

housle

mýdlo

lžice

hvězda

ruka

ohně

ucho

vajíčko

strom

jazyk

boty

duch

snáče

košík

farář

podkova

tužka

záchod

korále

chleba

hřebík

svíčka

meloun

romská holka

kolo

ručník

aminka řekla: „Musíš chodit do školy, nebo nám zavřou tátu.“ Bylo nás doma pět dětí, čtyři děvčata, jeden chlapec. Nejstarší byla sestra, rok po ní já – ale já byla silnější a rychlejší. A taky větší darebák. A tak maminka řekla: „Do školy budeš chodit ty, Velká Hlavo, protože doma zlobíš.“ Sestra že zůstane doma u malých dětí. Nosila je na zádech, prala plínky, utírala jim nosy a zadečky, zametala, uklízela. Všechnu práci musela zastat ta dcera, která zůstávala doma, protože matky chodily na posluhu do vsi a vracely se až k večeru. Naše maminka taky chodila. Otec chodil dělat cihly. Když nebyly zakázky, nádeničil u sedláků za kousek jídla. Byli jsme velice chudí.

Ráno mě maminka vzbudila: „Vstávej, Velká Hlavo, utíkej se k potoku umejt.“ Asi padesát metrů od naší chatrče tekla potůček. Tam jsme se chodili mýt. Každé ráno a večer taky. Večer jsem běžela k potoku po obou nohách, ale zpátky jsem skákala po jedné. Neměla jsem tehdy ještě boty a chtěla jsem, aby mi aspoň ta jedna noha zůstala čistá. V zimě v létě jsme chodili bosí. A na sebe jsem měla jen jediné šatečky, co mi maminka vyžebřala. Kalhotky nebo spodní košilka? Ani jsme nevěděli, co to je.

Šla jsem k potoku, umyla jsem si nohy, pusy. Hlavu jsem měla samé peří, protože romská postel byla sláma a peří, co se draly ven slámníkem a starým, ušmudlaným sypkem duchny. Vypravila jsem se do školy. Bez tašky, bez knížek, bez tužky, bez sešitu. Nikdy jsem nic takového neměla.

Procházela jsem vesnicí a vesnice ještě spala. Venku nebyl vůbec nikdo, jen dva tři sedláci jeli s koňmi na pole. Nikdo se na mě ani nepodíval, jako bych tam nebyla. Věděla jsem, kde je škola, protože když jsem chodila s maminkou do vsi, říkávala: „Podívej, sem budeš chodit do školy a já od tebe budu mít konečně pokoj, Velká Hlavo!“

hend'a mange miri daj: „Mušines andre škola te phirel, bo tre dades zaphandena.“ Samas khere pandž čhave, štar čhaja, jekh murš. Jekhphureder sas e phen, avka me, so somas jekh berš pal late. A'le me somas zoraleder sar oj. The bengeder. Ta e daj phend'a: „Andre škola phireha tu, Barešereskeri, bo khere ča bida keres.“ E phen kaj ačhela khere paš o ciknore. Hordinlas len pro dumo, o pherne rajbinlas, khoskerlas lenge o l'ima, o bu'ora, šulavelas, pratinlas. Savoro kerlas odi čhaj, so sas khere, bo o daja džanas andro gav pal o gadže te kerel, avenas khere ča rači. The amari daj džalas. O dad phirelas cešli te kerel. Te na sas buči, kerlas le gadženge vaš o chaben. Bare samas čore.

Tosara man e daj uštaďa: „Ušči upre, Barešereskeri, dža kije len, mor tut.“ Vaj tranda metri amare kherestar džalas leňori. Odoj amen phirahas amen te morel. Sako tosara, rači tiž. Rači denašavas kije len pro duj pindre, a'le sar džavas pale, ta chuťavas pre jekh pindro. Šoha man na sas topanki, ta kamavas, kaj man choča jekh pindro te ačhel žužo. Pindrang phirahas jevende ňila. Pre mande man has ča jekh viganocis, so e daj mang'ľa gadžatar. E gačica, o teluno gadoro? Ta kaj! Na džanahas, hoj s'oda hin.

Gej'om kije len, mord'om o pindre, o muj. Andro bala mande has pora, bo romano vad'os sas pora phusa, so pen ispidenas avri andal o štruz'ľakos the andal e puraňi, melali duchna. Gej'om andre škola. Taška man na sas, knížki man na sas, tužka, irka – ňič! Šoha man kajso kova na sas.

Džavas gaveha, o gav inke sovlas. Avri na sas ňiko, ča duj trin gadže džanas pre ma'ľa le grenca. ňiko pre ma aňi na dikh'ľa, sar te na u'omas odoj. Džanavas, kaj e škola sas, bo sar phiravas la daha andro gav, e daj phenlas: „Adaj phireha andre škola, ela man tutar smirom, Barešereskeri!“

S námahou jsem otevřela těžká školní vrata. Tma, zima, já bosá, polonahá. Nikde nikdo. Jen nějaký starý gádžo, kouká na mě a povídá: „Co tu chceš?“

„Přišla jsem do školy. Chci se učit.“

„Ty?“ dal se do smíchu. „Hele na tu sukni, co má na sobě! Proč ses neumyla? Proč ses neučesala? A kde máš tašku? Nic nemáš, ani tašku, jak se budeš učit?“

„A budu se učit! Budu si sem chodit do školy, a hotovo!“

Ten člověk se smál a strčil mě do jedné třídy. Posadila jsem se do první lavice. Rozhlédla jsem se. Sama Samotinká. Starý gádžo začal zametat podlahu. Já seděla a představovala jsem si, jak ze mě bude někdo! Jak budu všechno vědět. Myslela jsem, že mi to vědění samo vejde do hlavy, stačí, že budu sedět ve škole. Ale když jsem se koukla a své bosé nohy, srdce mi pukalo. Copak z chudé romské holky může něco být? Zavřela jsem oči. Uviděla jsem se oblečenou v růžových, atlasových šatech vyšívaných zlatými růžemi – a už jsem zase věřila, že ze mě bude moudrá žena, která proslape cestu dalším Romům. Už jako dítě jsem věděla, že my Romové jsme nejposlednější z posledních. Nikdo nám neřekl dobrého slova. Když jsem chtěla vyjít z osady, maminka mě napomínala: „Neopovažuj se jít do vesnice! Vesnický kluci tě zbijou.“ A tak jsem se do vesnice odvážila, jenom když nás bylo víc a šly s námi větší děti, které se nás malých zastaly.

Bylo půl osmé, v kostele zvonili a do třídy se jedno po druhém začaly trousit děti sedláků. Přiváděly je maminky. Dvě tři matky vešly až do třídy a usadily své holčičky do prvních lavic. Na mě koukaly úkosem. Ale já se ani nehnula a zůstala jsem sedět v první lavici. Chtěla jsem být chytrá. A už jsem jen čekala, kdy zmoudřím.

Phares phundrađom e phari kapura. Sas rat, šil, me somas nangi pindrangi. Ňiko raz adaj na sas. Ča jekh phuro gadžo, dikhel pre mande, phenel: „So adaj kames?“

„Ta me avľom andre škola. Kamav te sikhľol.“

„Tu?“ diňa te asal. „Dičha kodi rokľa pre late! Soske tut na mordal? Soske na uchandal o bala? Kaj tut e taška? Ňič tut nane, aňi taška tut nane, sar sikhľoha?“

„Me sikhľuvá! Me mang'adaj phirava andre škola!“

O phuro asalas, ispidňa man andre jekh trjeda. Beštom andre angľuňi lavica. Dikhľom khatar mande. Somas korkori, korkorori. O phuro gadžo chudňa te šulavel o dili. Me bešavas, gondol'navas mange, hoj mandar ela vareko! Džanava savoro. Paťavas, hoj oda sa džañiben mange avela andro šero ča avka, ča te bešava andre škola. Ale sar zadikhľom pre mire nange pindre, o jilo andre mande čhind'ľa. Šaj čora romaňa čhajoratar ačhel vareko? Korardom andre o jakha, dikhľom man – ružova baršoňika gada pre mande, avriside somnakune ruženca. Pale paťavas, hoj mandar ela godaver manušňi, hoj me phundravava o drom the avre Romenge. Imar čhajorake džanavas, hoj amen o Roma sam jekhpaluneder savorendar. Ňiko amenge na phend'a lačho lav. Te kamľom te džal avri andal o pero, phenlas mange mri daj: „Te na tromas andro gav te džal! O raklore tut marena.“ Ta tromand'ľom te džal andro gav ča akor, sar samas buter, sar amenca džanas o bareder čhave, so amen le ciknen zaačhenas.

Sas efa the jepaš, harangozinenas andre khangeri. Andre miri trjeda avenas jekh pal aver o rakle o rakľijora. Anenas len lengere daja. Duj trin daja avle andre trjeda, thode pengere rakľijoren andre angľuňi lavka te bešel. Dikhenas pre ma banges.

Zavedl nás do ředitelny. Ještě nikdy jsem ředitele neviděla. Byl malý, břichatý, plešatý. Velké, vypoulené oči, pod nosem kníry – když mluvil, poskakovaly mu nad horním rtem. Z pusy mu trčely dva zuby, bůhví, kam se poděly ty ostatní. Jak nás uviděl, vypoulič ty své oči ještě víc. Začal nám nadávat, že jsme holota a lenoši, že se nechceme učit, že nechceme, aby z nás byli lidi! Huboval, ale bylo cítit, že to je dobrák. „Jak vás, vy špinavá bando, rozdělím? Všichni učitelé se vás bojí,“ promluvil laskavě. A začal počítat: jedna, dvě, tři, čtyři, pět... Bylo nás patnáct. Povídá: „Ty půjdeš tam, ty tam, ty tam!“ a tak nás rozdělil po třídách. Beži, má o rok starší sestra, musela taky do školy, a maminka nadávala a plakala, že nemá kdo být s mladšími dětmi, když jde do práce.

Anda amen ko rjaditelis. Šoha inke le rjaditelis na dikh'om. Sas cikno, pervalo, nango šero. O jakha sar puruma, bare čora – sar delas duma, o čora leske chuť-kernas upral o vušt. Na sas les ča duj danda anglal. O Del džanel, kaj gejle o aver danda. Sar amen dikh'la, diňa avri o bare jakha. Chudňa amenge te rakinel, hoj sam khandune Roma, hoj na kamas te sikh'ol, hoj na kamas manušenge te ačhel! Koškerlas amen, aľe dičholas pre leste, hoj hino lačo. „Sar me tumen rozthovava? Banda melali! Savore sikh'arde tumendar daran,“ phend'a šukares. Avka chudňa te ginel: jekh, duj, trin, štar, pandž... Samas dešupandž džene. Phend'a: „Tu džaha kodoj, tu kodoj, tu kodoj!“ Avka amen rozthovkerďa pal o trjedi. E phen, so jekhe beršeha phureder sas mandar, e Beži, gej'la tiž andre škola. E daj koškerlas, rovelas, hoj nane ko paš o čhave te ačhel, kana oj džal andre buči.

Přišli jsme do třídy a učitelka se nás polekala: „Jéžišmarjá, kam já vás dám?“ Úplně vzadu byly tři lavice. Tam nás posadila. Byli jsme oddělení od gádžovských dětí, abychom se s nimi nemohli prát. Ale taky jsme se nemohli nic naučit.

Jednou jsem měla velký hlad. Právě o posvícení. Selky vyvářely, pekly – Romové hladověli. Učitelka se ptala dětí, co kdo jedl. Došla řada i na nás. Černej Hrncel povídá: „Já jsem od včerejška nejedla. My jíme, až když se máma vrátí z vesnice.“ A Bango povídá: „My taky ráno nejíme.“ To byla pravda. Naše první jídlo bylo odpoledne, když se mámy vrátily z vesnice a přinesly brambory, tvaroh, mléko, zkrátka, co jim dala

selka za to, že naštěpaly dříví, vykydaly hnůj z chléva, vymazaly pec.

„Cos jedla ty?“ zeptala se učitelka mě.

„Jaj!“ oči se mi rozzářily jako hvězdy. „Kdybyste viděla, co já všechno snědla! Pišot s tvarohem, polívku, buchty, dort...!“

„Jak to, že ty jsi jedla, a tvoje sestra neměla od včerejška v puse?“ přerušila mě učitelka. „Proč lžeš? Vyplázni jazyk! Dostaneš přes něj, abys příště nelhala!“

Musela jsem vypláznout jazyk a učitelka mě přes něj švihla pravítkem. Strašně to bolelo. Ani mluvit jsem nemohla. Když jsem přišla trochu k sobě, povídám: „Já nelžu! Celou noc jsem jedla! Zdálo se mi o jídle, jedla jsem ve snu.“

Učitelka zrudla, neřekla nic a odešla pryč.

Avl'am andre trjeda, e sikh'ard'i amendar darand'ila. „Kaj tumen thová!“ Palalal sas trin lavici. Kodoj amen thoďa te bešel. Samas avrether le raklendar, kaj pes lenca te na maras. Na samas hodno te sikh'l'ol.

Jekhvar bari bokhal'i somas. Akurat sas kermešis andro gav. O gadžija pekenas, tavenas – o Roma bokhal'onas. E sikh'ard'i phučelas savorendar, ko so cha'la. The le romane čhavendar. E Ka'li Piri phend'a: „Me idžestar na cha'om nič. Amen chas ča akor, sar e daj avel andal o gav.“ The Bango phend'a: „Aňi amen tosara na chas.“ Kada sas čačo. Perše amen chahas palodilos, sar amare daja avle andal o gav, ande bandurki, ciral, thud, so e gadži delas vašoda, kaj pharade o kašta, čhide avri o ganajos andal e stajňa, makhle avri o bov.

E sikh'ard'i av'la ke mande: „Tu so cha'al?“

„Jaj!“ mange o jakha buch'ile sar čerčeňa. „Te dikhl'anas, so me cha'om! Pišota ciraleha, zumin, bok'eľa, gule...!“

„Sar'oda, kaj tu cha'al, the tira pheňa na sas so andro muj te thovel?“ e sikh'ard'i čhind'a miri šukar duma. „Soske chochaves? Čhiv avri e čhib! Chudeha, kaj masovar te na chochaves.“

Čhid'om avri e čhib, čhind'a man pal e čhib pravitkoha. Bares man dukhalas, na somas hodno duma te del. Sar imar av'om ke peste, phend'om lake: „Me na chochavav! Calo rat chavas! Džavas sune chabnenca, sunende chavas.“

E sikh'ard'i lo'li'ľa, na phend'a nič, gej'ľa.

„Byla.“

„Do cirkusu chodíš, a do kostela ne!“

Povídám: „V kostele je studená dlažba a já nemám boty.“

„Povíš mi, jak se narodil Ježíš.“

„Jak se narodil Ježíš, to nevím, ale jestli chcete, povím vám, jak se narodila naše malá Ili.“

„Ven z lavice a dostaneš na zadek, protože se neumíš chovat!“

„Já nesmím dostat na zadek!“ naříkala jsem. Farář mě vytáhl z lavice, zástěra se mi svezla na stranu a na celou třídu zasvítíl můj holý zadek jako měsíc v úplňku. Děti se daly do smíchu. Farář mě poslal domů. A maminka mi konečně z vesnice přinesla nějaké obnošené šatečky.

Za týden jsem se trochu sebrala ze svých modřin, a tak při počtech povídám: „Jdeme!“ Přihlásila jsem se, že musím na záchod. A za mnou jeden po druhém kluci. Naše škola byla na tehdejší dobu moderní, protože jsme měli splachovací záchodky, tři vedle sebe a před nimi byla chodbička. A na téhle chodbě jsem začala převádět cirkus. Učitelka se divila, kam se poděly romské děti. Nikdo se ze záchodu nevracel. Vypravila se za námi. Kouká – já stojím na rukou, dělám mosty, přemety, pitvořím se jako klauni.

„Ha, somas.“

„Andro cirkusis phires, andre khangeri na phires!“

Phenav: „Andre khangeri hin šilali phuv, man nane topanki.“

„Phen mange, sar ulilila amaro somnakuno Deloro.“

„Na džanav tumenge te phenel, sar ulilila o Deloro, aľe te kamen, phenava tumenge, sar ulila amari cikni pheňori, e Ili.“

„Maj av avri andal e lavica, reseha pre bul, bo na džanes moresis!“

„Jaj, me našti resav pre bul!“ rovavas. O rašaj man cirdňa avri andal e lavica, e leketa phundriľa, miri nangi bul labolas sar pherdo čhon. O čhave chudne te asal. O rašaj man bičhaďa khere. No imar mange e daj anda aver purano viganocis andal o gav.

Jekhe kurkeha, sar imar na somas ajsi phagerďi, phenav le čhavage – akurat sikhľuvahas giňiben: „Avas džas!“ Hazdňom opre o vast, hoj mange kempel pro budaris. O čhave pal mande jekh pal aver. Sas amen moderno škola, bo sas budaris paňeha, trin budarici, anglal sas gangocis. Andro gangos chudňom te sikhavel o cirkusis. E sikhľard'i pes čudaľinlas, kaj hine romane čhave. Kaj gejl'e? Ňiko n'avelas pale andal o budaris. Ta gejl'a pal amende. So dikhel, so na, me phirav pro vasta, bondaľuvav andro luftos, bandarav o muj sar o klaunos.

Tera Fabiánová (1930-2007) se narodila v Žihárci na Slovensku. Jejího otce odveleli do maďarské armády, Tera tak od útlého dětství pomáhala matce s obživou. Za druhé světové války čelili Romové na Slovensku diskriminaci a perzekuci, děti například nesměly chodit do školy, proto i ona vychodila jen tři třídy. Po válce rodina odešla za prací do Čech, kde se Fabiánová vypracovala na jeřábnici a bagristku v pražské ČKD. Měla čtyři děti.

Koncem šedesátých let začala psát do prvního romského časopisu *Románo lil* a stala se oblíbenou autorkou především čtenářek, neboť ve svých básních, fejetonech a povídkách často řešila téma ženské emancipace. Svými texty inspirovala k tvorbě mnohé romské autory. Po pauze vynucené normalizací a nulovou možností Romů pěstovat svoji kulturu se k psaní vrátila až po roce 1989 vydáním romsko-českého příběhu pro děti *Čavargoš / Tulák* (Apeiron, 1991). Následovala kniha *Sar me phiravas andre škola / Jak jsem chodila do školy* (Nakladatelství a vydavatelství ÚDO, 1992). Báseň *E bacht ke mande avel / Štěstí přichází ke mně* byla vystavena v rámci série „Poezie pro cestující“ na plochách pražského metra.

o kachni

e ambrol

o chon

e khangeri

e kangli

o kher

e sikh'lardi

e blaka

o bov

o pindra

o khamoro

e cholov

e lavica

o rikono

o viganos

o ehavo

o Del

o tañinis

e gurumñi

o love

e piri

o graj

o pora

e bokeli

e lavuta

o sapunis

e roj

e cercheñ

o vaxt

e jag

o kan

o jandro

o kašt

e čhib

o topanki

o mulo

o jilo

o vošaris

o rašaj

o petalos

o blavajzis

o budaris

o mirikle

o maro

o karfin

e momeli

e dudum

e ehaj

e keneka

o khoskerdo